

Hai bản tấu thư của Phúc Khang An và câu trả lời của Lê Quýnh ở Trung Hoa

Nguyễn Duy Chính^a

Tóm tắt:

Để vô hiệu hóa các nhóm thân Lê muốn nổi lên chống lại triều đình Tây Sơn, Phúc Khang An (Tổng đốc Lương Quảng) đã giả vờ mời họ sang Trung Hoa “bàn quốc sự” và mưu tính việc tiến quân sang An Nam lần thứ hai. Khi thành phần đầu não của lực lượng nhà Lê đến Quảng Tây, Phúc Khang An thông báo triều đình Tây Sơn đã được nhà Thanh công nhận và khuyên những bầy tôi nhà Lê hãy cắt tóc và đổi sang y phục nhà Thanh để được an táp. Lê Quýnh thấy mình bị đánh lừa nên đã trả lời: “Đầu tôi có thể chặt nhưng tóc không thể cắt, da tôi có thể lột nhưng áo không thể đổi. Chúng tôi sống làm người An Nam, chết làm ma An Nam”.

Từ khóa: Phúc Khang An, Lê Quýnh, nhà Thanh, nhà Lê, tấu thư

^a Nhà nghiên cứu độc lập; California, USA. e-mail: nguyenchinh@sbcglobal.net

Two Reports of Fu Kang-an and the Response of Le Quynh in China

Nguyen Duy Chinh^a

Abstract:

In order to nullify the resistances of the followers from the previous dynasty, Fu Kang-an (The Qing's Governor-Viceroy of Liang-Guang) asked the leaders of the groups secretly to go to China. As they came to Guangxi, the Le's groups were isolated and forced to shave their heads and change to Chinese outfits. Enraged by their betrayals, Le Quynh - the leader of the Annamese group retorted: *"Our heads can be chopped but our hair can't be cut, our flesh can be skinned but our clothes can't be removed. We are Annamese as alive and should be Annamese as dead"*.

Key words: *Fu Kang-an, Le Quynh, Qing Dynasty, Le Dynasty, report*

Received: 6.11.2023; Accepted: 15.9.2023; Published: 31.12.2023

DOI: 10.59907/daujs.2.4.2023.252

^aIndependent Researcher; California, USA. e-mail: nguyenchinh@sbcglobal.net

Dẫn nhập

Trong *Hoàng Lê nhất thống chí*, hồi thứ XV, nhan đề *Định Bắc Hà Bình vương thụ phong, Chiến Tuyên Quang hoàng đệ ngộ hại* (定北河平王受封, 戰宣光皇弟遇害)¹ có một đoạn như sau:

Hán văn:

...且說先是長派侯黎罔承命留本國招諭土豪, 以圖恢復, 至是與鄭憲, 李造, 黎洽等數十人俱入內地, 隆安札召罔等共談國事. 既至一無所問, 但諭以薙髮易服. 罔知其詐, 大怒曰: [召我面談, 今無一事, 獨令薙髮易服, 我輩頭可斷, 髮不可雉, 皮可削, 服不可易也]. 隆安知其不可強, 卽命于廣西安置.

Việt dịch:

... Nói về trước đây Trường Phái hầu Lê Quýnh thừa lệnh [vua Lê] ở lại trong nước chiêu dụ thổ hào để lo toan việc khôi phục, đến nay cùng bọn Trịnh Hiến, Lý Tạo, Lê Hợp vài chục người đều vào trong nội địa (đất Trung Hoa). Long An gửi trát gọi bọn Quýnh để cùng bàn việc nước. Khi đến nơi chẳng hỏi han gì mà chỉ dụ hãy cắt tóc đổi y phục. Quýnh biết là đánh lừa mình giận dữ nói: “Gọi ta đến bàn chuyện, nay không thấy nói gì, chỉ ra lệnh cắt tóc đổi y phục, **bọn ta đâu có thể đứt nhưng tóc không thể cắt, da có thể lột, nhưng áo không thể đổi**”. Long An biết là không thể ép uống được nên liền ra lệnh an trí tại Quảng Tây.²

Tuy chỉ là một đoạn ngắn, nhưng có nhiều chỗ không hoàn toàn chính xác. Long An chính thực là Phúc Khang An, Tổng đốc Lương Quảng (còn Phúc Long An là em của Phúc Khang An). Bọn Lê Quýnh không chịu cắt tóc gồm: Lê Quýnh, Lý Bình Đạo, Trịnh Hiến, Lê [Doãn] Trị. Bốn người giữ lập trường này cho tới 13 năm sau khi được thả về nước chứ nhất quyết không chịu khuất phục. Câu nói nổi danh của Lê Quýnh trước nay vẫn được coi như kinh điển miêu tả sự quyết tâm giữ gìn bản sắc của nhà nho nước Nam.

Thế nhưng, việc nhóm Lê Quýnh từ trong nước đi sang Trung Hoa không đơn giản như *Hoàng Lê nhất thống chí* ghi chép, mà có nhiều uẩn khúc cần biết rõ hơn. Lê Quýnh không chạy được theo vua Chiêu Thống, cũng vì sau khi tìm được vua Chiêu Thống đưa về Thăng Long, ông bị bệnh phải về quê chữa bệnh, nên sự việc xảy ra quá bất ngờ ông không hay biết chứ không phải thừa lệnh vua Lê mà ở lại.

Việc các nhóm thân Lê mưu tính chống Tây Sơn phần nhiều do hoàn cảnh thời đó chứ không mấy khi sắp đặt trước. Theo sử sách, vì cầu phao bắc ngang sông Nhĩ Hà đã bị Tôn Sĩ Nghị sai người chặt đứt nên hoàng phi và một số cận thần của vua Lê phải chạy lên

¹ Nghĩa là “Bình định được Bắc Hà, Bình vương (tức Nguyễn Huệ) thụ phong (của nhà Thanh). Chiến đấu tại Tuyên Quang, em của nhà vua bị hại”.

² Dẫn theo: Trần Khánh Hạo và Vương Tam Khánh (chủ biên), *Hoàng Lê nhất thống chí* (Việt Nam Hán văn tiểu thuyết tùng san), đệ ngũ sách, (Pháp quốc Viễn Đông học viện xuất bản, 1986), 241.

xứ Đoài tìm thuyền đi qua nên không theo kịp vua Chiêu Thống sang Trung Hoa. Có thể chính hoàng phi là người được vua Lê giao cho giữ quốc ấn mà nhà Thanh ban cho nên sau này Lê Quýnh mới mang theo một số mẫu in làm bằng gỗ để trình cho Phúc Khang An khi sang Quảng Tây (Trung Hoa). Nhà Thanh tìm cách thu hồi lại chiếc ấn này nhưng không thành công.

Đầu đuôi việc Lê Quýnh và nhóm tham mưu của ông chạy sang Trung Hoa, tôi đã trình bày tương đối đầy đủ trong quyển *Lê mặt sự ký - Sự suy tàn của triều Lê cuối thế kỷ XVIII*¹ (Phần III: *Lê Quýnh (1750 - 1805): Tôi trung thời Lê mặt*), nên không nhắc lại ở đây.

Để triệt hạ nhóm thân Lê còn đang mưu tính việc chống Tây Sơn ở trong nước, Phúc Khang An đã sai em họ của Lê Quýnh trở về nước yêu cầu nhóm cầm đầu (Lê Quýnh và đồng bọn) sang Quảng Tây bàn quốc sự, nhưng sự thực muốn cô lập và quản thúc họ hầu ngăn chặn những rối loạn khi vua Quang Trung và phái đoàn sang Bắc Kinh chúc thọ vua Càn Long (năm 1790). Nhóm Lê Quýnh được tin phấn khởi qua cửa Ải Diêm, có lẽ nghĩ rằng sẽ được tham gia vào những sắp xếp hậu chiến, nếu như không phục thù thì nhà Thanh cũng áp lực bắt Nguyễn Huệ trả lại đất cho họ Lê.

Việc vua Lê và người đi theo được tiếp đón nồng hậu như ghi chép trong *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* và *Hoàng Lê nhất thống chí*, đều chỉ là hư cấu, không đúng sự thật. Họ chỉ được sắp xếp chỗ ăn ở, lúc đầu ở Quế Lâm, rồi sau vì e ngại việc ở gần biên giới có thể thông tin gây bất lợi cho tiến trình bang giao Thanh - Tây Sơn, nên họ bị di chuyển đi nơi khác: gia đình vua Lê và những người có chức vụ thì đưa lên Bắc Kinh; những người còn lại thì đày đi các tỉnh. Họ cũng chẳng được gặp Phúc Khang An vì vua Lê và toàn bộ đã thụ động chấp nhận khi quan nhà Thanh yêu cầu cạo đầu đổi áo (theo quy định của nhà Thanh).

Để cho dứt hậu hoạn, Phúc Khang An tung ra nước bài chót. Đó là tìm cách bắt giữ những người thân Lê còn ở trong nước mà nhóm tích cực, rốt ráo nhất là Lê Quýnh và gia đình vua Lê bao gồm cả ông Hoàng Ba (Lê Duy Chỉ), vương phi Nguyễn Thị Kim và một số thân nhân.

Lê Duy Chỉ (em thứ ba vua Chiêu Thống, còn gọi là ông Hoàng Ba) thì được thổ hào giúp đỡ nên có một số quân đóng ở Bảo Lạc. Hoàng phi thì có nhóm Lê Quýnh vốn cùng quê ở Bắc Ninh (khi ấy gọi là Xứ Bắc) yểm trợ, lại giữ được quốc ấn như một tín vật, thay mặt vua Chiêu Thống hiệu triệu thân dân.

Việc đánh lừa để Lê Quýnh và những nhân vật chủ chốt sang Quảng Tây “*bàn việc nước*” như sau này ông đã tường thuật trong *Bắc hành lược* [tùng] *ký*, là một thành công lớn

¹ Nguyễn Duy Chính, *Lê mặt sự ký - Sự suy tàn của triều Lê cuối thế kỷ XVIII*, (Hà Nội: Khoa học xã hội - DTBooks, 2015).

của Phúc Khang An, coi như món quà “*tặng*” cho triều đình Tây Sơn, dọn dẹp chướng ngại vật cho chuyến đi của vua Quang Trung sang Bắc Kinh dự lễ khánh thọ. Mọi công tác phá vỡ mạng lưới thân Lê mà nhà Thanh thực hiện đều được thông báo cho triều đình Tây Sơn như trong tấu thư của Phúc Khang An. Việc này cũng giải thích tại sao Tổng đốc Lương Quảng phải sai viên tổng quản thân tín của mình sang trao đổi tận mặt với Ngô Văn Sở, mà không chịu chuyển lời qua trung gian các văn thần như đã chép trong *Lịch triều tạp ký*.

Theo *Lịch triều tạp ký*, Ngô Văn Sở sau đó đã lên Lạng Sơn và theo lời của chính Phúc Khang An thì họ Ngô đã đích thân đưa một phái đoàn sang Quảng Tây hội đàm với Thang Hùng Nghiệp, đồng thời, cũng yêu cầu nhà Thanh xác định về lời đồn Lê Quýnh sang xin viện binh, vốn là những e ngại mà triều đình Tây Sơn cảnh giác. Những thông tin bí mật qua lại có thể còn liên quan đến những cơ nghi quân sự khác trong công tác trị an, mà chủ chốt là loại trừ những nhóm thân Lê có thể nổi dậy không đúng lúc làm hỏng việc mà nhà Thanh đã dày công sắp xếp.

Vì hai bên không thể đồng thuận, bốn người đứng đầu của nhóm Lê Quýnh (hơn 30 người) nhất định không chịu cạo đầu gióc tóc và ăn mặc theo kiểu nhà Thanh, chỉ khẳng khái đòi quay trở về nước để tự lo liệu việc phục quốc.

Thái độ của họ tuy nhất thời không đi đến đâu, nhưng đã gây được một tiếng vang mà nhà Thanh về sau phải đưa ra một giải pháp chưa từng có trong lịch sử: vua Càn Long (trị vì: 1735 - 1796) cũng như vua Gia Khánh (trị vì: 1796 - 1820) kế vị đã thỏa hiệp với triều đình Tây Sơn và triều Nguyễn, rằng nếu ai trong nhóm nhà Lê về nước mà không bị hại, thì đều được sắp xếp để hồi hương.¹

Việc người nước ta vì mâu thuẫn chính trị mà chạy sang Tàu không phải chưa từng xảy ra. Tuy nhiên việc sang Trung Hoa rồi lại quay về theo sự đồng thuận của cả ba bên, triều đình An Nam, triều đình Trung Hoa và những người tị nạn, chỉ xảy ra trong trường hợp duy nhất là vua tôi nhà Lê vào đời Càn Long và Gia Khánh cai trị Trung Hoa. Đó là một “thắng lợi” ngoại giao không chỉ đối với nước ta, mà với cả những người thất thế.

¹ Thời Minh, vua tôi Lê Quý Ly bị bắt đưa sang Trung Hoa rất nhiều và có nhiều người đã làm quan trong triều đình như Lê Trùng (con trai Lê Quý Ly), Nguyễn An, Đặng Minh, Trần Phục Tông, Nguyễn Tông Kỳ... đã lập rất nhiều công lao. Sang thời Thanh, việc chạy qua chạy lại của các hào mục và thủ lĩnh người thiểu số ở biên giới cũng đưa đến nhiều vấn đề ngoại giao phải giải quyết. Xem:

- Trương Tú Dân, *Trung Việt quan hệ sử luận văn tập*, “Minh đại Giao Chỉ nhân tại Trung Quốc chi cống hiến” (Những đóng góp của người Giao Chỉ tại Trung Quốc thời Minh). Đài Loan: Văn Sử Triết, 1992;
- Lại Tông Thành, *Thanh Việt quan hệ nghiên cứu*, Quốc lập Đài Loan Sư phạm Đại học, 2006. Bản dịch của Nguyễn Duy Chính, chưa xuất bản.

Việc an táp nhóm Lê Quýnh

Theo tài liệu nhà Thanh, những tiếp xúc của quan lại địa phương (điển hình là Tổng đốc Lương Quảng Phúc Khang An và Tuần phủ Quảng Tây Tôn Vĩnh Thanh) với nhóm Lê Quýnh chỉ được ghi nhận trong những thăm vấn cuối năm Kỷ Dậu (1789) và đầu năm Canh Tuất (1790) mặc dầu bọn họ đã sang Trung Hoa từ tháng Tám năm Kỷ Dậu và tiếp xúc với các quan chức nhỏ hơn tại địa phương. Câu nói của Lê Quýnh được nhắc đến trong lần Hữu Giang đạo Tống Văn Hình ép nhóm Lê Quýnh cắt tóc, đổi y phục vào tháng Chín năm đó, còn ghi lại trong *Bắc hành lược ký* như sau:

Lần này sang đây chỉ cốt đợi lệnh của Phúc công gia, không phải là qua để xin tỵ nạn, tuy rất kính ngưỡng lòng nhân bao la của thượng ti dung nạp nhưng đó không phải là bản tâm muốn vậy nên không dám tuân theo.

Nếu như hiện nay việc nước không còn làm được gì nữa rồi thì bọn Quýnh xin được trở về bơi mái chèo giữa giòng nước, xua thân dê ra bắt hổ¹, nếu không làm được thì sẽ như Kinh Kha cầm dao ngấn, Trương Lương vác chùy đồng, nếu không được thì cũng đành làm đầu Nghiêm tướng quân, lưỡi Thường Sơn vậy.²

Thế nhưng quyền quyết định không phải ở Tống Văn Hình mà mọi việc đều do Phúc Khang An chỉ đạo. Khi việc phong vương cho Nguyễn Quang Bình đã hoàn tất, nhóm Lê Quýnh mới được gặp Phúc Khang An để nêu ra yêu sách xin được trả về nước.

Trong hồ sơ nhà Thanh nay còn hai bản tấu thư của Phúc Khang An lên vua Càn Long về việc thuyết phục và xử trí bọn Lê Quýnh. Bản thứ nhất gửi ngày 11 tháng Chạp năm Kỷ Dậu, dịch ra như sau:

Hán văn:

福康安等夷官黎罔進隘等由

奏

片一

十二月十一日

¹ Ý nói hết sức làm một việc ít hi vọng.

² Lê Quýnh, *Bắc hành lược ký*, (Nguyễn Duy Chính dịch), (Hà Nội: Khoa học xã hội - Nhà Nam, 2020), 111. Kinh Kha cầm chủy thủ định ám sát vua Tần, Trương Lương muốn báo thù cho vua nước Hàn, một mình mang dùi lén đánh vua nhà Tần. Trương Phi đánh Ba Thục, bắt được Nghiêm Nhan. Nhan không chịu đầu hàng, nói rằng: ở xứ Thục có tướng quân đứt đầu chứ không có tướng quân đầu hàng. Nhan Kiếu Khanh bị giặc bắt, mắng chửi luôn miệng, bị giặc cắt đứt lưỡi, nhưng vẫn cứ chửi mãi không thôi.

臣

福康安

臣

孫永清跪奏為夷官黎罔等進隘。查無印信在身。及詢問辦理緣由。恭摺奏聞事。

竊查安南黎罔為黎氏舊臣，上年曾隨黎維祁母妻進關。隨復出關找尋黎維祁，流離播遷，不避險阻，始終一節，金石不渝。

迨黎維祁棄國奔竄，伊未隨同進關，曾遣阮允俊，陳正忠等入關稟稱暗藏國王印信在身，欲赴關呈繳因患病在處北山中藏匿，先遣人來送信等語。節經奏聞，並令黎輝棟出關找尋，仰蒙皇上俯念黎罔臣事殘黎不以盛衰變節，實為難得。降旨令其進關後，送京酌量加恩以風臣節，以獎忠貞。數月以來，數飭駐關員弁，凡遇進關兵夫及沿邊通事人等，逐加訪問，總無有知黎罔下落者。嗣據寧明州知州李早榮稟稱該州屬隘店外有夷人自稱黎罔率領三十餘人，赴隘求入等情。

臣等以黎罔困苦艱難，越在草莽自必因阮氏遣人追殺無處躲避是以匍赴邊隘求入自當亟予取留妥為安插免致在隘外傍徨致嗟失所當即檄飭上年出關曾經認識黎罔之右江道宋文型速赴隘店隘驗明收留安插。續據該道稟稱赴隘驗明果係黎罔，但無印信在身，當即令其進隘其跟隨同來之段旺等二十九人當經薙髮改服，酌量於慶遠府宜山縣地方擇地安插。其黎罔，李秉道，鄭憲，黎值四人尚未薙髮，口稱欲見天朝總督大人有話，面訴等語。

適臣福康安遵旨來至粵西照料阮光顯等出關，當即檄飭該道帶領黎罔等迎赴梧潯一帶面加詢問。臣等初見黎罔時即告以爾係黎氏故臣，不忘其主，大皇帝嘉爾忠節數降諭旨褒獎侯爾內投後送京酌量，賞予官職。現在黎祚已亡，黎維祁以下俱薙髮改服，安享天朝衣食，而潘啟德等已身為職官，可以勉圖報効。

前據陳正忠等稱爾懷印在身可見爾一心為主。今既投入內地，自應一體薙髮同受大皇帝恩澤。爾果身藏印信即應呈繳以便將爾送京，仰候賞授官職以彰爾志節。爾亦可報答天恩豈非全節完名生平至幸。

據黎罔稱國王印信我並未藏帶在身。我係安南人生死要在安南，非如他人止圖受用，現成衣食一人內地，即便剃頭。我心中自有作用，謀為北來並不想留於內地。現在安南黎氏舊臣義士願効死力復仇討阮，諒山江北太原山西海陽清華等七六處，共有兵三萬餘人。舊主之弟黎維祇亦有兵萬餘人分佈屯集。我此時只欲探聽故主消息，即復出關別圖舉事等語。臣等查上年臣等查上年黎罔進關乞師，即盛稱關外義師屯聚，糧餉充足，一俟大兵出關，即四路響應，俱來會合等語。

及孫士毅提兵深入，自諒山以至黎城，並未有一旅之師，前來助剿者。今黎罔等所言諒山等處有兵數萬之語，與上年乞師時，其言如同一轍。

隨詰以爾稱諒山等處，有兵數萬，則上年大兵收復黎城，何以不來協助？黎維祁棄國內投，何以不來擁護？且前據陳正忠等，稱爾懷藏印信在身，今又並未攜帶，究竟係何意見？

黎同聞言，一味支吾，自稱一片忠心，不必盤問。及詰以印信究在何處，則稱係符寶郎阮班掌管，我並未攜帶等語。其言詞殊覺荒唐。

臣等復告以天心既厭黎氏，從來一姓不能再興。大皇帝順天而行，將爾故主黎維祁收留內地，又以安南臣民，不可一日無主；因俯鑒阮光平從前並無抗拒天朝之心，屢經誠懇剖白；此時心跡已明，而其氣象作為，亦頗能樹立成業，與故主迥然不同；是以勅封為安南國王，傾覆栽培，無非因材而篤，爾應順聽天命，方為識時曉事。

且爾之臣事黎氏，固屬人道之大常。今故主已經內投，安南已非黎有，則爾即不應復履安南之土，乃輒播造訛言，冀圖入而復出。

形跡之間，似爾知黎維祁不能振作，便棄之而別有他圖，忠臣事君不宜如此。以此反覆開導，據稱天朝以黎氏之國畀之阮惠，我心中實在不甘。且阮惠狡計多端，本年遣進之阮光顯實係姓文，並非阮惠親姪，天朝誤認為真。

至黎王等薙髮改服乃是不顧綱常，大屬錯誤。我實在不願跟隨居住內地，受用衣食。此時亦不願見黎王，只求速放出關，自圖別計。我此時既不能盡忠，家中尚有父母妻子，可以團聚等語。

臣等察黎同，始則盛稱關外屯聚多兵，各思復仇討阮，一經詰駁，即便語塞。猶貌為忠義之色，堅言必欲出關。而李秉道等三人隨聲附和。且詞語間以天朝勅封阮惠心有不服，而於黎維祁等薙髮改服，大聲非議，不但不知進退順逆。且於主臣之誼，毫無顧忌。其居心實為涼薄。繼復言家中尚有父母妻子，可圖團聚，則其忠君之念，不如其顧家之私，底裏蓋已畢見。

正在詢問間適接奉諭旨，令黎維祁及伊屬下人全數進京，編入漢軍旗下。俾得食糧出仕。臣等即將恩旨與黎同等閱看，並告以爾今隨故主進京不但衣食贍給，且官職榮身，永遠承受天恩。家國之間，兩無所憾。爾當感激聖恩勉圖自効。

據黎同等稱我等稱我等生為安南人，死為安南鬼，薙髮歸旗實而不甘。只求早送出關或送與阮惠聽其戕殺，以快其心，以釋其疑亦無不可等語。其言更屬無狀。臣等查黎同稱阮光顯實係姓文並非阮惠親姪之語，此係有心掉弄無足重輕。阮光顯在京屢得近仰天顏垂詢應對，並宴賞謝恩。如果稍有虛假斷不能逃聖明洞鑒。即臣等於其進關出關屢次接見並委員等長途往返俱留心察看，其與阮有暱，武輝璫以下動作語言頗覺有體約束從人，亦甚嚴肅似非假扮所能為。

且阮光平承受聖恩何等高厚，何等感激其遣使進京叩謝在彼國係何等重大之事，焉敢以他姓冒充飾混。又如果有心假偽，該國豈無相貌語言比阮光顯較優之人而必令其冒充即此可見其言出讐口，無足為憑。但其不願薙髮歸旗並稱必欲出關是伊等此次進隘並不為黎維祁來。其從前之假義假忠至此盡行呈露。

臣等因詢之從前隨同孫士毅出關辦事之員宋文型，嚴守田等，據稱上年在黎城時，黎同並不幫輔黎維祁，惟日事屠殺，報復平日睚眦私仇，於黎維祁毫無出力之處。經孫士毅加之訓飭，伊即稱病不出，以此人心渙散，黎維祁一蹶而不能復振。今察其語言舉動，伊等不但不知感激天恩，竟係不忠于黎，弁髦其主，此等背主偽忠之人，居心極為可惡。現在阮光平入覲在即，

黎同等固不便縱令出關, 并不便留於粵省所有黎同等四人受恩不知, 棄主不恤, 徒能播弄口舌, 構衅滋事.

此時似不值將伊等送京, 應請旨照從前黃公瓚之例, 發往新疆安置, 免致日後別生事端. 所有黎同等進隘詢問辦理緣由謹繕摺附驛馳奏. 伏乞皇上睿鑒, 訓示.

謹奏.

乾隆五十四年十二月十一日奉硃批

即有旨.

欽此.¹

Việt dịch:

Bọn Phúc Khang An tâu về việc di quan Lê Quýnh đi qua cửa ải.

Ngày 11 tháng Chạp [năm Kỷ Dậu, Càn Long 54]

Bọn thần là Phúc Khang An, Tôn Vĩnh Thanh quì tâu về việc bọn di quan Lê Quýnh tiến ải, tra xét không có mang theo ấn tín, và hỏi về mọi việc, cung kính gửi triệp tâu lên.

Xét Lê Quýnh là cựu thần của họ Lê nước An Nam, năm ngoái² đã từng theo mẹ và vợ của Lê Duy Kỳ cùng tiến quan, sau đó lại trở về nước để tìm Lê Duy Kỳ, lưu lạc khắp chốn, không nề gian hiểm, trước sau một lòng, vàng đá không đổi. Đến khi Lê Duy Kỳ bỏ nước bôn đào thì y không cùng theo tiến quan được, từng sai Nguyễn Doãn Tuấn, Trần Chính Trung nhập quan bẩm xưng là đã dấu được ấn tín quốc vương trong mình, muốn đến cửa ải trình xem nhưng vì đang bị bệnh lẩn trốn trong rừng núi ở xứ Bắc, nên sai người sang trước để đưa tin.

Để có thể tâu lên thánh thượng, thần lập tức sai Lê Huy Giản [黎輝琰]³ xuất quan đi tìm. Trông lên hoàng thượng nghĩ tình Lê Quýnh phụng sự tàn Lê, không vì thịnh suy mà đổi tiết, thực là khó được nên giáng chỉ ra lệnh cho y tiến quan rồi sẽ đưa lên kinh, xét để thêm ơn khen thưởng lòng dạ trung trinh ngõ hầu nêu cao khí tiết của kẻ bầy tôi.

¹ Quân Cơ Xứ đáng triệp, Phúc Khang An, Tôn Vĩnh Thanh tấu (Tâu lên về việc bọn di quan An Nam Lê Quýnh vào trong ải, tra không thấy có ấn tín trong người, lại hỏi về mọi việc gửi triệp tâu lên), Càn Long 54 ngày 24 tháng Một. Số hiệu 039343-a, văn kiện 1 (Quốc lập Cổ cung bác vật viện Đài Bắc). Tấu thư này cũng có xuất hiện trong *Khâm định An Nam kỷ lược*, (q. XXV, tr. 8-14) nhưng đã cắt bỏ một số đoạn. Bản này là bản gốc đầy đủ chép theo bản sao trong Quân Cơ Xứ nhà Thanh.

² Tức năm Mậu Thân (1788).

³ Theo *Bắc hành tòng ký* thì đây là Lê Trình, em họ Lê Quýnh. Trong *Việt Nam Hán văn tiểu thuyết tòng san* thì viết là Lê Huy Lý. Hai chữ Trình (理) và Lý (理) rất giống nhau.

Trong mấy tháng nay, mấy lần sức cho biên viên trấn thủ quan ải, phàm ai tiến quan dù binh hay phu, cùng các thông sự ở duyên hải đều phải hỏi kỹ nhưng không một ai biết được tung tích của Lê Quýnh.

Theo như tri châu Ninh Minh là Lý Tảo Vinh bẩm xưng thì ở châu bên ngoài ải Ải Điểm, có di nhân tự xưng là Lê Quýnh, dẫn theo hơn 30 người xin vào trong ải.¹

Bọn thần nghĩ rằng Lê Quýnh khốn khổ gian nan, vượt qua bờ bụi đến đây, ắt hẳn bị họ Nguyễn đem quân truy sát, không có nơi trốn tránh đành phải đến biên ải xin nhập quan, nên cho bọn họ vào, lo nơi ăn chốn ở, khỏi phải lênh đênh. Lập tức sức cho người năm trước xuất quan đã từng biết mặt Lê Quýnh là hữu giang đạo Tống Văn Hình cấp tốc đến Ải Điểm để chứng thực cho rõ ràng rồi thu nhận để an tháp.

Cứ theo đạo này² bẩm xưng, khi y đến để nghiệm minh quả là Lê Quýnh nhưng không có ấn tín trên người nên liền cho tiến ải. Bọn cùng đi là Đoàn Vương tổng cộng 29 người thì đã cắt tóc, đổi y phục, đưa đến huyện Nghi Sơn, phủ Khánh Viễn, chọn đất cho ở. Còn Lê Quýnh, Lý Bình Đạo, Trịnh Hiến, Lê Trị bốn người còn chưa cắt tóc, nói rằng muốn gặp tổng đốc đại nhân của thiên triều, có việc cần tận mặt báo cáo.

Vừa khi thần Phúc Khang An vâng chỉ đến Việt Tây lo liệu việc Nguyễn Quang Hiến xuất quan, nên liền gửi hịch sức cho đạo ấy đưa bọn Lê Quýnh đến Ngô [Châu], Tầm [Châu] để đích thân tra hỏi.

Bọn thần vừa gặp Lê Quýnh liền bảo cho y hay rằng người là cựu thân của họ Lê, không quên chủ cũ, đại hoàng đế khen người trung trinh, mấy lần giáng dụ chỉ khen ngợi, đợi người vào nội địa sẽ đưa lên kinh xem xét rồi thưởng cho quan chức. Hiện nay họ Lê đã mất, từ Lê Duy Kỳ trở xuống đều đã cắt tóc, thay đổi y phục, ăn hưởng cơm ăn, áo mặc của thiên triều. Còn như bọn Phan Khải Đức cũng đã được quan chức, không còn tính chuyện xả thân nữa.

Trước đây theo như bọn Trần Chính Trung khai rằng người có giữ ấn trong người, đủ biết người một lòng vì chủ. Nay đã đem thân vào nội địa, vậy cũng phải cắt tóc như mọi người khác, để cùng hưởng ân trạch của đại hoàng đế. Nếu như người quả có dấu được ấn tín, thì mau đưa ra để tiện việc đưa người lên kinh đô, ban thưởng quan chức, cho rạng khí tiết. Như thế thì các người vừa báo được ơn thiên tử mà cũng vẹn toàn danh tiết, thành toàn cái hạnh ngộ bình sinh.

Cứ theo lời khai của Lê Quýnh thì: ấn tín quốc vương tôi không mang theo trong người. Tôi là người An Nam sống chết cũng ở nước Nam, chẳng phải như người khác chỉ mong được thụ dụng thành kẻ cơm áo nơi nội địa mà liền cạo đầu. Tôi trong bụng cũng đã có tính toán rồi, lần này sang đây không định ở lại nội địa. Hiện nay cựu thân, nghĩa sĩ còn tưởng nhớ đến họ Lê ở An Nam,

¹ Tức xin vào nội địa Trung Hoa.

² Tức Hữu Giang đạo.

nguyên ra sức đến chết, đánh đuổi họ Nguyễn để báo thù. Lạng Sơn, Giang Bắc, Thái Nguyên, Sơn Tây, Hải Dương, Thanh Hoa các nơi đến bảy, tám chỗ, tổng cộng binh số lên đến trên ba vạn người. Em của chủ cũ là Lê Duy Chỉ, cũng có quân hơn vạn, chia ra đồn trú. Tôi hiện giờ chỉ muốn nghe ngóng tin tức cố chủ, rồi xuất quan ngay, về lo chuyện khởi nghĩa.

Bọn thân tra xét thấy năm ngoài khi Lê Quýnh tiến quan để xin binh cứu viện, cũng đã khoa trương là quan ngoại¹ quân tướng tập hợp, lương thảo dồi dào, một khi đại binh ra khỏi cửa quan, lập tức bốn bề hưởng ứng, cùng đến hội hợp.

Thế nhưng khi Tôn Sĩ Nghị đem quân vào sâu An Nam, từ Lạng Sơn đến tận Lê thành, thấy chẳng có một đội quân nào đến để trợ giúp tiêu giặc. Đến nay bọn Lê Quýnh lại nói là Lạng Sơn các nơi, có binh mấy vạn, so với năm ngoài khi xin binh thì cũng không khác.

Thần mới vặn lại rằng: người nói Lạng Sơn các nơi có binh mấy vạn, thế đại binh năm ngoài thu phục Lê thành, sao không kéo đến trợ lực? Lê Duy Kỳ bỏ nước chạy sang nội địa, sao không thấy ai chạy đến giúp đỡ? Rồi trước đây bọn Trần Chính Trung khai là người có giấu được ấn tín trong người, nay lại nói là không mang theo, vậy thực lòng dạ người là thế nào?

Lê Quýnh nghe thế, không nói gì được, chỉ khăng khăng nói y một lòng trung thành, đừng hỏi thêm nữa. Thần lại hỏi tới thế ấn tín bây giờ ở đâu thì y nói là do Phù Bảo Lang Nguyễn Ban chưởng quản, tôi không mang theo. Lời lẽ y quả là hoang đường.

Bọn thân nói cho y biết là lòng trời nay chán ghét họ Lê rồi, xưa nay một họ không thể nào trung hưng được nữa. Đại hoàng đế thuận theo ý trời mà làm, đã giữ cố chủ của người ở lại nội địa, lại vì thân dân An Nam, không thể một ngày không có chúa, xét thấy Nguyễn Quang Bình trước đây vốn không có bụng kháng cự thiên triều, mấy phen thành khẩn biện bạch, hiện nay tâm địa, thế lực đã rõ ràng, khí tượng hành vi có thể đứng vững lập nghiệp, không giống như chủ cũ của người. Vì vậy [đại hoàng đế] đã phong y làm An Nam quốc vương, hết sức bồi đắp cho nhân tài, người cũng nên theo thiên mệnh, thức thời hiểu sự.

Còn như người thờ họ Lê, ấy cũng là lẽ thường của đạo làm người, nay cố chủ đã đầu phục nội địa, đất An Nam không còn của họ Lê nữa, người cũng không nên quay về An Nam để loan truyền ngoa ngôn, tính chuyện đi vào rồi lại đi ra được.

Còn trông vào tình thế lúc này, xem ra Lê Duy Kỳ không thể chấn hưng, nên bỏ đi đừng mong tính chuyện khác, trung thần thờ chúa không phải như vậy. Cứ như thế nói ngược nói xuôi khai đường mở lối nhưng Lê Quýnh một mực nói rằng: thiên triều đem một nước của họ Lê giao cho Nguyễn Huệ thì lòng chúng tôi quả thực không cam. **Nguyễn Huệ là kẻ giáo trá đa đoan, năm nay sai người tiến quan là Nguyễn Quang Hiến thực ra chỉ là họ Văn không phải cháu ruột của Nguyễn Huệ nhưng thiên triều ngộ nhận tưởng thật.** Còn như nhóm Lê vương cắt tóc đổi

¹ Tức ở bên trong nước Nam.

áo ấy là không giữ cương thường, thật là sai lầm. Tôi lúc này không mong đi theo để được sống nơi nội địa, nhận miếng cơm manh áo, cũng không còn muốn gặp lại Lê vương, chỉ mong sớm được thả ra khỏi cửa quan, tự tính việc cho riêng mình. Tôi lúc này không thể tận trung được thì trong nhà cũng còn cha mẹ vợ con, mong được đoàn tụ.

Bọn thần nhận xét Lê Quýnh, lúc trước thì khoe là quan ngoại binh lính đồn tụ đông đảo, tính chuyện đánh Nguyễn phục thù, vừa mới tra vấn, lập tức cứng họng. Trông y bề ngoài thì ra vẻ trung nghĩa, khăng khăng nhất định xuất quan, bọn Lý Bình Đạo ba người lựa lời phụ họa, trong lời lẽ xem ra không phục việc thiên triều sắc phong cho Nguyễn Huệ. Còn như đối với việc Lê Duy Kỳ cắt tóc đều to mồm dè bủ, thật không biết tiến thoái thuận nghịch, chẳng cấm kỵ trên dưới vua tôi lòng dạ bọn họ thực là bạc bẽo. Sau đó lại nói trong nhà còn cha mẹ vợ con, chỉ mong đoàn tụ, hóa ra tấm lòng trung với vua lại nhẹ hơn cái lẽ nhớ nhà, xem cũng đủ biết.

Ngay trong khi tra hỏi thì thần nhận được dụ chỉ ra lệnh đưa Lê Duy Kỳ và tất cả các thuộc hạ lên kinh đô, gia nhập kỳ binh Hán quân để cho họ có được lương ăn và thi cử ra làm quan. Bọn thần liền đem ân chỉ đưa cho bọn Lê Quýnh đọc, lại cho họ biết rằng nay như các người đi theo chủ cũ lên kinh đô thì không những được cấp cho lương thực để dùng mà còn được ban cho quan tước để vinh thân, mãi mãi nhận được ân điển của thiên triều, chuyện nhà chuyện nước không còn gì mà không toại nguyện. Các người hãy cảm kích thánh ân mà ra sức phục vụ.

Theo như bọn Lê Quýnh nói thì **bọn ta sống thì là người An Nam, chết thì làm ma An Nam**, cắt tóc qui kỳ thật không cam lòng, chỉ mong sớm được thả ra khỏi quan hay giao cho Nguyễn Huệ giết hại để y thỏa lòng, không còn nghi ngại thế cũng được không sao cả. Lời lẽ như thế thật không còn thể thống gì nữa. Bọn thần xét thấy bọn Lê Quýnh nói rằng Nguyễn Quang Hiến thực ra họ Văn, không phải cháu ruột của Nguyễn Huệ ấy là có bụng quấy phá không đủ nặng nhẹ. Nguyễn Quang Hiến ở kinh đô đã mấy lần được cận ngưỡng thiên nhan, hỏi xuống ứng đối. Lại ăn yến thường qua, tạ ân, nếu như có chút gì hư giả thì làm sao có thể qua khỏi sự soi xét của thánh minh.

Bọn thần vốn qua mấy lần tiến quan, xuất quan gặp gỡ, lại cho người hộ tống đường dài, cả đi lẫn về đều lưu tâm xem xét, xem thấy từ Nguyễn Hữu Chu, Vũ Huy Tấn trở xuống, động tác ăn nói rất là có thể thống, ước thúc kẻ đi theo rất là nghiêm túc xem ra người giả không thể có được. Và lại Nguyễn Quang Bình nhận được thánh ân cao dày biết chừng nào, cảm kích biết chừng nào, lần này sai sớ lên kinh đô khấu tạ ở trong nước y là chuyện trọng đại nhường nào, đâu dám để người họ khác mạo danh lẫn lộn vào. Còn như nếu có bụng giả trá thì nước ấy không lẽ không có người tướng mạo, ăn nói so với Nguyễn Quang Hiến nổi trội hơn mà phải sai người làm giả? Xem thế đủ thấy những lời nói đó không có gì làm bằng có. Còn việc không chịu phát qui kỳ mà khăng khăng đòi xuất quan thì bọn họ lần này vào trong ải chẳng phải vì Lê Duy Kỳ mà sang nên những điều giả trung giả nghĩa từ trước tới nay bị lộ ra cả.

Bọn thần nhân đó mới hỏi bọn Tống Văn Hình, Nghiêm Thủ Điền trước đây từng theo Tôn Sĩ Nghị xuất quan biện sự là nghe nói năm ngoái ở Lê thành, Lê Quýnh chỉ ngày ngày lo chuyện

giết chóc, báo thù những chuyện riêng tư nhỏ nhen, không một chút gì gọi là ra sức giúp đỡ Lê Duy Kỳ. Đến khi Tôn Sĩ Nghị trách mắng, bấy giờ liền cáo bệnh không ra, khiến cho lòng người ly tán, họ Lê suy sụp không sao phấn chấn lại được. Đến nay xem xét lời nói, cử chỉ, ý chẳng những không biết cảm kích thiên ân mà cũng chẳng trung gì với Lê triều hay phục vụ gì chủ, bọn họ phản chủ nguy trung bụng dạ cực kỳ đáng ghét. Hiện nay đã sắp sửa đến lúc Nguyễn Quang Bình nhập cận, bọn Lê Quýnh không thể ra lệnh cho xuất quan được mà cũng không tiện giữ lại tỉnh Việt. Bọn Lê Quýnh bốn người thụ ân mà không nhớ, bỏ chủ mà không thương, lại còn khua môi múa mỏ, gây rối làm loạn. Vì vậy lúc này chẳng nên đưa y lên kinh, kính xin bệ hạ giáng chỉ cứ theo lệ cũ đối với bọn Hoàng Công Toán¹, phát vãng đày ra Tân Cương để ngày sau khỏi chuyện lời thối.

Ấy là việc bọn Lê Quýnh vào trong ải tra hỏi lo liệu mọi điều nay viết triệp gửi theo đường dịch tâu lên. Kính mong hoàng thượng duệ giám huấn thị.

Xin tâu lên.

Càn Long 54, tháng Chạp ngày 11 nhận được châu phê:

Sẽ có chỉ ngay.

Khâm thủ.

Bản tấu thư này giải thích được một số vấn đề còn tồn đọng đến ngày nay. Trước hết, sau khi đã tiêu tan hi vọng được nhà Thanh giúp đỡ phục quốc thì nhóm Lê Quýnh đã dùng một hạ sách là tố cáo triều đình Tây Sơn gian dối, cho người giả mạo làm cháu Nguyễn Huệ sang cầu phong.

Thực ra, việc cầu phong chỉ là hình thức, cốt để cho đủ bộ lệ, đối với nhà Thanh ai sang cũng được, miễn sao có một phái đoàn để xóa đi những điều kiện gắt gao theo thủ tục mà vua Càn Long thì không muốn tỏ ra mình lép vế hơn các tiền triều. Do đó ông đã thay nghi lễ “*đại thân kim nhân*”² của nhà Minh bằng nghi lễ “*tuy đại do thân*”.³ Việc nhóm Lê Quýnh tố cáo chỉ là người họ Văn đối với Thanh triều không có tác dụng bao nhiêu và chỉ thêm bực tức cho bọn Phúc Khang An, vì rất có thể chính Phúc Khang An là người ở trong bóng tối góp ý để thực hiện kế hoạch này nhằm giải quyết một bước trung gian vốn phiền toái, mất thời gian. Những tin đồn của nhóm nhà Lê - sau khi nhà Nguyễn chiến thắng - đã được phục dựng để hạ thấp triều đình Tây Sơn, bao gồm cả việc “*vua Quang Trung giả sang Trung Hoa*” và “*lễ ôm gối*” chép trong sử.

¹ Năm Càn Long 32 (Đinh Hợi, 1767), cha con Hoàng Công Thư, Hoàng Công Toán tự nhận là hậu duệ họ Mạc nổi lên chống nhà Lê thua chạy sang Vân Nam. Vua Càn Long ra lệnh đày đi Tân Cương cho hết hậu hoạn. Nay Phúc Khang An đề nghị đày nhóm Lê Quýnh cũng là theo án lệ cũ nhưng thực tế có lẽ muốn giấu vua Càn Long việc chính y dụ dỗ họ Sang Quảng Tây “*bàn quốc sự*”.

² Nghĩa là “*cống người vàng thay mình*”.

³ Nghĩa là “*đưa người thay nhưng cũng không khác gì mình*”.

Thứ hai, tuy Phúc Khang An không dám giết bọn Lê Quýnh để bịt miệng nhưng đã tìm đủ cách để loại trừ họ. Việc đề nghị đày nhóm Lê Quýnh sang Tân Cương chính là một hình thức thủ tiêu không chảy máu, vì theo luật nhà Thanh, tội đồ đi sang sa mạc cũng tương đương với tội tử hình.

加恩以風臣即以聲忠自獻月以來廣飭駐劄員弁
凡遇邊關兵夫及沿邊通事人等逐加訪問
無有知聚伺下落者嗣經福州知州李早榮
稟稱該州屬延平府延平人自稱聚伺年領
三十餘人赴延平入等情等語以聚伺因苦難
難逃在延平自焚因以此人逃脫無處躲避
是以聞赴邊關求入自當亟予收留妥為安插
先致在延外備位致差失所當即飭上年出
關曾經認識聚伺之右江道宋文選速赴延平
隨驗明收留妥插據該道稟稱該聚伺係
係聚伺但無印信在身當即令其進隨其跟隨
同來之該旺等二十九人當經擬發改服酌量
於廣運府宜山縣地方將地安插其聚伺等東
道鄭憲聚伺四人尚未獲獲一稱欽見
天朝總督大人有話而詳等語通旨福康安遵
旨來至厚而照料沈沈期等出關當即飭該道帶
領聚伺等進赴格澤一帶面加詢問等語初見
聚伺時即告以爾係聚氏故主不思其主

福康安等 奏
由 奏
十二月十一日

福康安等 奏
奏為奏官聚伺等逃匿當無印信在身及詢問詳
理緣由恭摺奏
聞事竊查粵高欽州為聚氏舊日上年曾隨聚惟那
母妻進關後出關尋聚惟那法難捕獲運不
避險阻始終一節金石不泯近察聚惟那妻面
宜爾伊木爾同進關曾進院允復陳王忠等入關
稟稱暗訪國王印信在身致赴關呈繳自是病
在鹿北山中適因元道人未送信等語經經奏
聞並令整雜珠出關再仰察
皇上俯念聚伺臣事殊繁不以廣乘安節費為難得
降旨令其進關後送京酌量

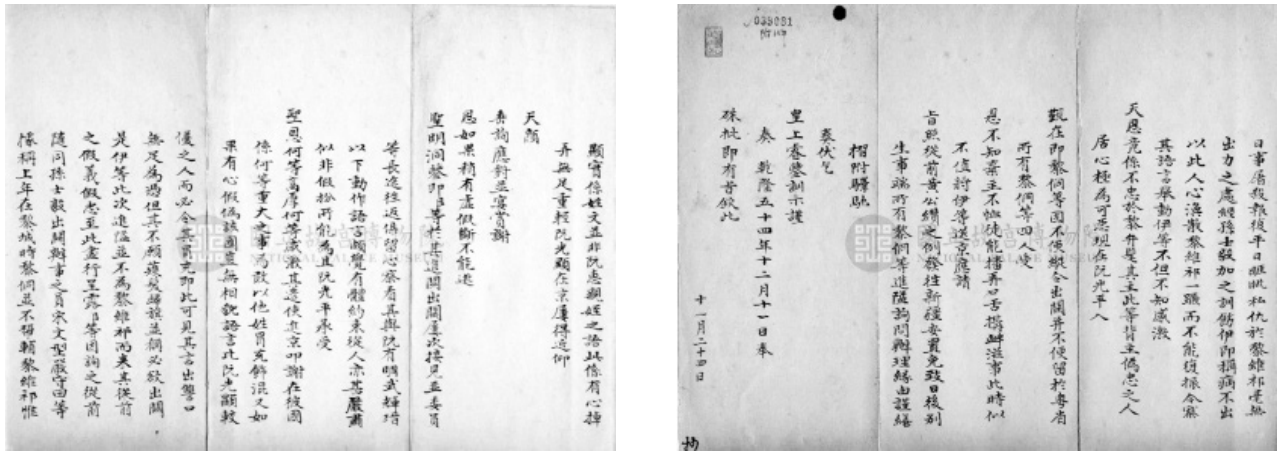
復出關則屬聚事等語等查上年聚伺逃關
乞師即威鎮關外義而此聚惟那元定一僕大
丹出關即而路警應俱夫會念等語及孫士戰
殺兵入自誌山以至黎城並未有一旅之時
前來助勦者今聚伺等再言誌山等處有聚
萬之語與上年乞師時其言如何一職隨訪以
爾稱誌山等處有聚數萬則上年大兵收復黎
城何以不乘機助聚惟那軍圍內投何以不乘
機殺止爾孫陳正忠等稱爾懷識印信在身今
又並未獲聚惟那何意見聚伺聞言一味支
吾自稱我一片忠心不必盤問及誌以印信究
在何處則稱係將爾院班掌管我並未携帶
等語其言詞殊覺虛偽等復告以
天心既厭聚氏從來一姓不能再興
大皇帝願
天而行將爾故王聚惟那留內地人以安南臣民不
可一日無王固
倘聚氏先死後有並無抗拒

大皇帝嘉爾忠節屢降
諭旨獎獎俟爾回後復送京酌量
賞官官職現在聚行已散總行以下俱擬髮改服
安事
天朝衣履而潘啟德等已身為職官可以勉圖報効
首掃陳正忠等稱爾係即在身可見爾一心為
主今既投入內地自應一體遊藝同受
大皇帝恩澤爾等身係印信即應呈繳以便將爾送
京仰候
賞收官職以彰爾忠節亦可報答
天恩並非全爾死生等語至孫陳正忠等稱爾王印信
我並未獲爾等身係係安南人生死要在安南
非如他人止關邊則地或衣履一入內地即便
刑戮我心中自有作用遊為此來並不想留與
內地現在此等聚氏舊日聚惟那功死力復仇
討賊誌山江壯太原山西海陽清華等處八處
共有兵三萬餘人舊日聚惟那亦亦有兵萬
餘人分佈在案此時口欲探聽故主消息即

以國家等語日等察聚伺始則賦稱關外之聚
多兵各思復仇沈一經詰收即便誘聚猶貌
為忠義之色堅言必欲出關而李真道等三人
隨聲附和且詞語間以
天朝勅討既忠心有不服而於聚惟那等雖髮改服
大聲非據不但不進退順送且於王目之證
竟無顧忌其居心實為涼薄繼復言家中尚有
父母妻子可團圓聚則其忠君之念不如其爾
家之私底果蓋已單見正在詢問間通接奉
諭旨令聚惟那和伊爾等入全數進京編入漢軍旗
下俾得食糧出仕等語即時
恩旨與聚伺等聞者益若以爾今隨故主進京不但
衣食贍給且官職俸身永遠承受
天恩家國之問兩無所憾爾當感
聖恩勉圖自効據聚伺等稱我等生為安南人死為
安南鬼難變爾等當所不甘乞求早送出關或
送與阮忠履其戰殺以快其心以釋其疑亦無
不可等語其言史屬無狀等語查聚伺稱沈光

天朝之心慮經誠懇剖白此時心跡已明而其聚
作為亦頗能樹立功業與爾等迥然不同是
勅封為安南國王倘復舊地培非自材而為爾應順
天命方為識時曉事真箇之臣聚事聚國屬人道之大
常令故主已經內投安南已非聚有則爾即不
應復履安南之土乃爾捕造詭言誣圖入而後
出形跡之間似爾知聚惟那不能振作使善之
而別有他圖忠臣事君者不宜如此以此及覆聞
等據稱
天朝以聚氏之國界之既忠我心中心實在不甘且既
忠報計多端本年進送之既先願實係姓文並
非阮忠履親
天朝誤認為真至聚子等萌髮改服乃是不顧綱常
大屬錯認我曾在不願跟隨居住內地受用衣
履此時亦不願見聚王只求速放出關自瀾到
計我此時既不能盡忠家中尚有父母妻子可

天朝之心慮經誠懇剖白此時心跡已明而其聚
作為亦頗能樹立功業與爾等迥然不同是
勅封為安南國王倘復舊地培非自材而為爾應順
天命方為識時曉事真箇之臣聚事聚國屬人道之大
常令故主已經內投安南已非聚有則爾即不
應復履安南之土乃爾捕造詭言誣圖入而後
出形跡之間似爾知聚惟那不能振作使善之
而別有他圖忠臣事君者不宜如此以此及覆聞
等據稱
天朝以聚氏之國界之既忠我心中心實在不甘且既
忠報計多端本年進送之既先願實係姓文並
非阮忠履親
天朝誤認為真至聚子等萌髮改服乃是不顧綱常
大屬錯認我曾在不願跟隨居住內地受用衣
履此時亦不願見聚王只求速放出關自瀾到
計我此時既不能盡忠家中尚有父母妻子可



Hình 1. Tấu bản của Phúc Khang An ngày 11 tháng Chạp năm Kỷ Dậu
Tài liệu Cổ cung bác vật viện (Đài Bắc). Số hiệu K4E039343-0

Bản tấu thứ hai của Phúc Khang An

Khi tấu thư trên được gửi đi, đến Bắc Kinh ngày mồng 6 tháng Giêng năm Canh Tuất (1790) và vua Càn Long đã sai Quân Cơ Xứ trả lời, đến tay Phúc Khang An ngày 25 tháng Giêng năm đó. Phúc Khang An đã tâu lên như sau:

Hán văn:

福康安奏

正月二十五日

臣福康安跪奏

為欽奉諭旨，恭摺覆奏事。

竊臣接奉諭旨。

黎罔等既籍忠義之名，出言堅執。著福康安等將伊等四人派員送京，候朕詢問。另行酌量，降旨。至黎罔以黎氏舊時臣庶，投回內地，播造浮言。恐阮光平聞知，未免心生疑慮。已命軍機大臣，擬寫福康安檄文一併，發往等因。欽此。

又奉諭旨。

黎罔自隘店隘潛行來至內地，並非從諒山而來。亦必另有情薛。其盛稱關外屯聚多兵。蓋欲天朝出師致討。阮光平見福康安時，自必將前來乞師之語，面行陳訴。

何以福康安摺內並未敘入或黎罔自恃忠於黎氏，過於憤激，經福康安再三駁詰，詞色加厲，伊復出言頂撞福康安。因而未及詳詢來意，遽請安置新疆等因。欽此。

仰見我皇上綏遠恤忠。聖謨廣運。實非臣下管窺所及。查黎罔前年內投之後，復又出關尋伊故主。嗣據陳正忠等進關稱其懷藏國王印信，養病處北山內，經臣節次奏明。伏蒙皇上念其

臣事黎氏，不以夷險易節，降旨褒嘉，令候進關即行送京酌量加恩。

臣隨憲飭駐關員弁留心探訪，久無下落。及聞伊赴隘求入，方擬與閉阮恭，丁迓衡等一體安置內地。承受天恩，為黎氏全節之臣，沐天朝更生之德。

初不意其進隘後尚懷妄想，堅不薙髮，隨即調至途次，會同撫臣孫永清先以好言慰撫。並將伊忠於黎氏之處，復為褒嘉和氣，平心並不加以聲色。而伊惟稱黎氏故臣，義士俱思為國復仇，現在關外有兵屯聚。我來探聽故主消息，並乞請天朝兵力出關舉事等語。

臣查黎同前年進關時，即盛稱關外多兵，及大兵出關，並無一人響應而伊亦並未出力。迨黎維祁棄印內投，伊既未緊隨進關，又未尋獲印信，隨後投入。乃為時將屆一年，復欲申其乞師之說。其心懷異圖異構事端，並非誠心為黎，已可概見。

然其言則托於忠義未便遽加訶斥。臣隨將黎祚已終，阮氏代有交南，膺受恩封之處婉轉告語。並將黎維祁等薙髮改服，及送京歸旗節次諭旨宣示，併令閱看。據稱我實不願薙髮易服，亦不願送京歸旗。我尚有父母妻子，祇願早早出關，到家團聚，徐圖別計等語。

臣復輾轉開導，至再至三，而伊詞色乖戾。竟有天朝如欲見好阮惠不妨將我縛送出關，交其戕殺，以快其心之語。臣察其情詞殊屬可惡，因念伊如此居心。立說最只煽惑滋衅，斷無放令出關之理。若送伊進京既非所願，而粵西密邇交南，聲息相通，尤不便即為安插。

臣與孫永清再四熟籌，惟有奏請聖訓，安置新疆。茲蒙皇上鑒其勁薛，堅心不以盛衰為去，就命臣派員將伊等送京，另行酌量降旨，是真天地之量，無不包含。臣實不勝欽仰。

至黎同投入內地，阮光平早以聞知。昨據左江道湯雄業稟稱。吳文楚等進關面述，黎同於未經進隘之先，輒即在外布散訛言，欲投內地請兵。仍扶黎氏等語。該道告以黎維祁等先經安插桂林。皇上因廣西與安南接壤，日久恐滋事端。令將伊等送京，編旗授職。其黎同等亦經督撫大臣，奏請發往遠地安插，為爾國永杜後患，不必顧慮，吳文楚等始深感不疑。

是黎同前播浮言，阮光平不無疑慮，仰蒙皇上炳燭，幾先特命軍機大臣代寫照會發往。審慮精詳。無微不至。謹即照繕發交左江道迅飭諒山鎮目飛速轉遞。想阮光平敬知皇上體恤鴻慈，為該國永除後患，自必疑慮全消，欣感倍切。所有黎同等四人，遵即非移撫臣孫永清就近，委員妥速送京去後旋准。

孫永清以奉有交臣詢問之旨，派員送至粵東。臣思黎同到時，實已無再詢，當委同知葉汝蘭，千總薛得元等小心護送進京交軍機處查收。恭候睿裁辦理。至黎維祁等，人數太多，奉旨分起進京。餘俱發往江浙四川等省食糧。伏查廣西桂林等府安插黎維祁等三百七十六名，如全行送京成如聖諭，為數未免過多。現已酌開清單，飛札撫臣孫永清將黎維祁並有職夷人及眷屬等酌定百餘人分起送京。其餘分發江南浙江四川等省，歸標食糧，以徐歸民並移咨沿途各督撫妥為照料，以仰副皇上軫恤殘黎，俾資生計之至意。

所有臣欽奉諭旨緣由。謹繕摺由驛馳奏。伏乞皇上睿鑒。謹奏。

乾隆五十五年正月二十五日。

奉硃批：即有旨。欽此。

Việt dịch:

Bản tâu của Phúc Khang An.

Tháng Giêng, ngày 25 [Càn Long 55]

Thần Phúc Khang An quì tâu:

Về việc nhận được dụ chỉ, cung kính dâng triệp tâu lên trả lời.

Thần nhận được dụ chỉ:

Bọn Lê Quýnh mượn tiếng trung nghĩa, buông lời cứng cỏi khiến cho Phúc Khang An đã cho người đưa bốn tên đó lên kinh đô, đợi thăm xét hỏi, rồi sẽ tính toán và giáng chỉ. Lê Quýnh là bầy tôi cũ của họ Lê, chạy sang nội địa, đồn đãi lời luông tuông, e rằng nếu Nguyễn Quang Bình nghe được không khỏi lòng sinh ngờ vực. Trẫm đã ra lệnh cho quân cơ đại thần, soạn thảo hịch văn gửi cho Phúc Khang An về việc này gửi đến.

Khâm thủ.

Lại nhận được dụ chỉ:

Lê Quýnh từ ái Ai Diêm lên trốn sang nội địa chứ không phải đi theo đường Lạng Sơn mà qua, như vậy hẳn có tình tiết gì khác. Lại khoác lác nói rằng quan ngoại¹ tụ tập rất đông binh lính, đều muốn thiên triều xuất binh đánh dẹp [Tây Sơn].

Khi Nguyễn Quang Bình gặp Phúc Khang An ắt sẽ tận mặt hỏi han trình bày việc sang xin quân, sao Phúc Khang An trong triệp không nói đến. Hay là vì Lê Quýnh dựa vào lòng trung nghĩa với họ Lê, phẫn khích quá mức, nên khi Phúc Khang An nhiều lần bác bỏ, lời lẽ khí sắc càng lúc càng gay gắt, nên y mới đáp trả. Nhân vì chưa hỏi rõ nguồn cơn việc y sang đây, Phúc Khang An liền xin an trí bọn họ ở Tân Cương.

Khâm thủ.

Trông lên thấy hoàng thượng ta vô vẻ kẻ ở xa, thương xót kẻ trung thành, cơ mô rộng lớn, thật bọn thần ở dưới không sao thấy được. Tra thấy năm trước sau khi Lê Quýnh chạy sang nội địa rồi lại quay về đi tìm chủ cũ. Đến sau bọn Trần Chính Trung tiến quan nói rằng có giấu được ấn tín quốc vương, hiện dưỡng bệnh ở trong núi Xứ Bắc. Việc này thần đã mấy lần tâu lên rõ ràng nên được hoàng thượng nghĩ đến y thờ họ Lê không vì nguy hiểm mà đối dạ nên đã giáng chỉ khen thưởng, ra lệnh khi nào tiến quan thì sẽ lập tức đưa lên kinh đô để xem xét gia ân.

Thần vì thế đã sức cho viên biên ở cửa quan để ý dò xét nhưng lâu nay không có tin tức chờ khi nghe tin y đến cửa quan xin được vào thì sẽ cũng an táp ở nội địa giống như bọn Bế Nguyễn Cung, Đinh Nhạ Hành để được hưởng thiên ân cho trọn vẹn tiết nghĩa với họ Lê, tấm gọi ơn cánh sinh của thiên triều.

¹ Ở ngoài cửa quan, tức phía nước Nam ta.

Lúc đầu không ngờ được sau khi tiến ải rồi lại ôm lòng vọng tưởng, kiên quyết không chịu cắt tóc nên đã đưa tới trên đường đi cùng gặp Tuần phủ Tôn Vĩnh Thanh lấy lời dịu ngọt vỗ về, lại hoà hoãn khen ngợi việc y trung thành với họ Lê, không để lộ thanh sắc. Thế nhưng y khẳng khái nói là nghĩa sĩ bấy tôi cũ của họ Lê, một lòng lo toan việc nước báo thù, hiện nay quan ngoại binh lính tụ tập, tôi chỉ đi sang thám thính tin tức cố chủ và xin thiên triều binh lực xuất quan cử sự.

Bọn thần tra thấy năm trước khi Lê Quýnh tiến quan cũng đã khoe khoang có đông binh lính ở quan ngoại. Thế nhưng khi đại binh ra khỏi cửa quan rồi thì không thấy một ai hưởng ứng, còn y cũng chẳng ra sức, đến khi Lê Duy Kỳ bỏ ải chạy sang nội địa, y cũng không đi theo tiến quan, cũng chẳng tìm giữ ấn tín, rồi đầu nhập sau. Mãi đến gần một năm, khi ấy mới lấy cớ xin viện binh, ấy là bụng dạ có ý nọ kia gây chuyện chứ xem ra chẳng phải vì thành tâm với họ Lê mà chỉ ngoài miệng lấy cớ trung nghĩa nên không tiện quát mắng.

Thần mới nói rằng cơ nghiệp họ Lê nay đã chấm dứt, họ Nguyễn đã thay làm chủ Giao Nam, cũng đã được ân phong của thiên triều, mềm mỏng nói cho y biết. Lại đem việc nhóm Lê Duy Kỳ thế phát cải phục, và việc đưa lên kinh đô gia nhập kỳ binh, và đem những dụ chỉ cho y đọc. Y nói rằng: Tôi thực không muốn cạo đầu đổi áo, cũng chẳng muốn được đưa lên kinh đô gia nhập kỳ binh. Tôi còn cha mẹ vợ con chỉ mong sớm được xuất quan trở về đoàn tụ rồi tính đường khác.

Thần lại dễ dàng mở đường khai lối đến ba bốn bận nhưng sắc mặt, lời lẽ y vẫn hung hăng nói rằng nếu như thiên triều muốn lấy lòng Nguyễn Huệ, thì chi bằng trời cổ bọn y đưa ra khỏi cửa quan giao lại cho họ chém giết cho hả lòng, thần xem lời lẽ hành vi cực kỳ đáng ghét. Cũng vì nghĩ y nếu nhất định như thế, khẳng khái tạo nghi hoặc gây rắc rối thì không thể nào thả y xuất quan cho được. Còn như không thể đưa y lên kinh đô, Việt Tây¹ lại gần sát Giao Nam, gà gáy cho sủa cũng nghe thấy nên không tiện an tháp ở đây. Thần cùng Tôn Vĩnh Thanh tính toán qua lại, thật chỉ còn cách là tâu xin thánh huấn để an trí bọn họ ở Tân Cương.

Nay hoàng thượng xét thấy bọn y tiết tháo, kiên tâm không vì thịnh suy mà đổi lòng nên đã ra lệnh cho thần sai người đem họ đưa lên kinh đô rồi sẽ giáng chỉ định đoạt. Ấy quả thực độ lượng của trời đất, không gì là không bao phủ, thần thực khâm phục hết sức. Còn như Lê Quýnh đầu nhập nội địa, Nguyễn Quang Bình cũng đã sớm nghe biết. Hôm trước theo lời bẩm của Tả Giang đạo Thang Hùng Nghiệp thì bọn Ngô Văn Sở đã tiến quan gặp y kể lại rằng Lê Quýnh trước khi tiến ải thì đã ở bên ngoài loan truyền ngoa ngôn là đang tính việc đi sang nội địa xin viện binh để giúp đỡ cho họ Lê. Viên đạo đó cũng báo cáo lại rằng trước đây đã an tháp bọn Lê Duy Kỳ tại Quế Lâm nhưng sau hoàng thượng thấy An Nam và Quảng Tây tiếp giáp nhau, để lâu ngày sẽ sinh rắc rối nên ra lệnh đem tất cả bọn họ đưa lên kinh đô, đưa vào kỳ binh nhận chức, còn bọn Lê Quýnh đã được đốc phủ đại thần tâu xin phát vãng an tháp nơi xa để cho nước người mãi mãi khỏi sinh hậu hoạn, không cần phải lo lắng gì nữa. Bọn Ngô Văn Sở lúc ấy mới cảm kích hết hoang mang.

¹ Tức tỉnh Quảng Tây của Trung Hoa.

Việc bọn Lê Quýnh dao truyền phù ngôn trước đây Nguyễn Quang Bình không khởi không nghi ngại, nhờ được hoàng thượng soi chiếu trước, đặc mệnh quân cơ đại thần viết chiếu hội gửi sang soi xét tình tường, không chỗ nhỏ nòi nào không xét đến nên đã lập tức viết rõ gửi cho Tả Giang đạo mau chóng súc cho trấn mục Lạng Sơn, tức tốc chuyển đệ, hẳn Nguyễn Quang Bình biết được lòng thương xót to lớn của hoàng thượng mãi mãi trừ hậu hoạn cho nước đó thì bao nhiêu nghi ngại đều tiêu tan, cảm kích bội phần.

Còn về bọn Lê Quýnh bốn người thì đã tuân theo lập tức giao cho phủ thần Tôn Vĩnh Thanh ở gần sai người tức tốc đưa lên kinh đô, đi rồi mới nhận được chỉ giao cho thần tra hỏi nên đã sai người đưa đến Việt Đông.¹ Thần thấy khi Lê Quýnh đến nơi cũng không cần phải tra hỏi lại lần nữa nên đã ủy cho đồng tri Diệp Nhữ Lan, thiên tống Tiết Đắc Nguyên cẩn thận hộ tống lên kinh đô giao cho Quân Cơ Xứ thu nhận để đợi thánh thượng định đoạt mà biện lý.

Còn như bọn Lê Duy Kỳ nhân số quá đông phụng chỉ chia ra đưa lên kinh, số còn lại phát vãng đến các tỉnh Giang, Chiết, Tứ Xuyên để lo sinh nhai. Tra thấy bọn Lê Duy Kỳ 376 người an táp ở Quế Lâm, Quảng Tây nếu đưa tất cả lên kinh đô như thánh dụ thì không khởi quá nhiều. Hiện nay đã chia ra liệt kê phi súc cho phủ thần Tôn Vĩnh Thanh đem Lê Duy Kỳ và những di nhân có quan tước cùng quyền thuộc tính ra khoảng hơn trăm người thì đưa lên kinh đô, số còn lại phân phát đi Giang Nam, Chiết Giang, Tứ Xuyên các nơi đưa vào các tiêu để có lương ăn, sai Từ Qui Dân và súc cho đốc phủ trên đường chiếu liệu sao cho ổn thỏa để trông lên việc hoàng thượng chấn tuất tàn Lê hết lòng cho họ sinh kế.

Ấy là thần khâm phụng dụ chỉ lo liệu, viết triệp theo đường dịch tâu lên, kính mong hoàng thượng duệ giám.

Cẩn tấu.

Càn Long 55, tháng Giêng ngày 25.

Phụng chu phê: Sẽ có chỉ ngay. Khâm thủ.

Cũng từ tấu thư này, chúng ta biết được rằng sau khi câu lưu được nhóm Lê Quýnh, Phúc Khang An đã thông báo cho Ngô Văn Sở ở Thăng Long và họ Ngô đã cùng một số viên chức đích thân sang Trung Hoa gặp quan nhà Thanh để trao đổi tin tức về hoạt động của nhóm nhà Lê.

Việc này cho thấy với sự tiếp tay của Phúc Khang An và quan lại Quảng Tây, các nhóm thân Lê không còn chỗ dựa mà ngay cả những lực lượng của ông Hoàng Ba đồn trú ở gần biên giới cũng vào “thế trúng để đầu gậy”.

¹ Tức tỉnh Quảng Đông của Trung Hoa.

Cũng vì không có được tin tức từ nhà Thanh, các nhóm Cần Vương như rấn mất đầu, và hoàn toàn không thực hiện được một cuộc nổi dậy nào cho xứng đáng. Từ trước tới nay, sử Việt Nam chỉ nhắc tới vai trò của Phúc Khang An trong việc giúp họ Nguyễn (Tây Sơn) mà không nói gì đến việc diệt họ Lê. Việc họ Phúc làm tan rã mạng lưới cần vương để giúp Tây Sơn sớm ổn định là một mắt xích quan trọng ít được đề cập tới.

Thái độ bất khuất của nhóm Lê Quýnh không phải chỉ được loan truyền ở nước ta mà chính tại Bắc Kinh cũng gây ra ảnh hưởng. *Khiếu Đình tạp lục* (嘯亭雜錄) của Chiêu Liên (昭楨) thời Thanh, quyển IX tiểu mục nhan đề *An Nam tứ thân* (安南四臣) có chép như sau:

Hán văn:

乾隆己酉, 福文襄王既受阮光平降, 遷安南故王黎維祺[祁]宗族入京, 入鑲黃旗漢軍旗分. 其陪臣黎駟[岡]等四人不肯薙髮改服, 純廟怒置諸獄. 今上即位, 命移居火器營. 四臣歡然就道, 吟詠不輟. 及嘉慶癸亥, 農耐國長阮福映滅光平裔, 獻表稱臣. 上受其降, 改封越南國王, 因放四臣歸國. 亦蠻夷中傑士也.

Việt dịch:

Năm Kỷ Dậu (1789) đời Càn Long, Phúc Văn Tương¹ nhận cho Nguyễn Quang Bình về hàng nên đưa vua cũ của An Nam là Lê Duy Kỳ lên kinh đô, gia nhập Hoàng Kỳ Hán quân. Bốn bồi thân Lê Quýnh, tất cả bốn người không chịu thay đổi y phục, hoàng thượng² tức giận bắt giam vào ngục. Đến khi đức kim thượng³ lên ngôi mới cho đưa ra sống ở Hỏa Khí Doanh, bốn người rất là vui sướng, ngâm vịnh không thôi. Đến năm Quý Hợi (1803) đời Gia Khánh, quốc trưởng Nông Nại⁴ Nguyễn Phúc Ánh diệt được con cháu Quang Bình, dâng biểu xưng thần được hoàng thượng nhận cho hàng phục, phong làm Việt Nam quốc vương. Nhân thế mới cho bốn người về nước, quả thực là những kẻ sĩ tuấn kiệt đất man di vậy.

Đây là một tiểu đoạn do thân vương nhà Thanh viết nên cũng có chỗ không đầy đủ. Có điều vì được ghi lại trong tác phẩm liên quan đến triều đình cho thấy nhóm Lê Quýnh khi ở Bắc Kinh cũng có chút tên tuổi. Việc bốn người thà bị giam cầm, tù tội chứ không chịu cạo đầu, đổi y phục là một việc không nhỏ, nếu là người Hán sẽ bị tử hình cho thấy họ rất được người Trung Hoa kính phục.

Kết luận

¹ Tức Phúc Khang An.

² Vua Càn Long khi qua đời được truy tặng miếu hiệu Cao Tông Thuần hoàng đế, nên Chiêu Liên (là thân vương nhà Thanh) tôn kính viết là “thuần miếu”.

³ Tức vua Gia Khánh.

⁴ Nông Nại, tức Đồng Nai.



Hình 2. Tấu bản của Phúc Khang An ngày 25 tháng Giêng năm Canh Tuất
Tài liệu Cổ cung bác vật viện (Đài Bắc). Số hiệu K4E035096

Từ trước đến nay, ngoài việc tán dương sự quyết liệt không khuất phục của những người trong nhóm Lê Quýnh ở Trung Hoa chúng ta chưa tìm hiểu thêm về ảnh hưởng ngoại giao của thái độ đó như thế nào?

Tuy những phản ứng tiêu cực không thể làm xoay chuyển cục thế nhưng kể từ đó về sau chính sách giao thiệp giữa hai nước cũng có những thay đổi - ít nhất về phương diện người tị nạn chạy sang Trung Hoa. Những thành phần chống đối đó có thêm một hướng khác để chọn lựa chứ không phải hoàn toàn tùy thuộc vào sự độ lượng của Thanh triều.

Ngay khi vua Quang Trung trở về, hai triều đình đã có những thỏa hiệp để ai đang ở Trung Hoa nếu như cam đoan không chống đối tân triều thì có thể được hồi hương. Theo yêu cầu của nhà Thanh nước ta cũng đi tìm thân quyến những người thân Lê nếu muốn có thể được sang Trung Hoa đoàn tụ gia đình. Tuy số người đồng ý chấp nhận ưu đãi đó không nhiều nhưng cũng là một tiền lệ tốt vì đến đời Gia Khánh, nhà Thanh cũng nhắc lại thỏa hiệp đó và gần như toàn bộ số người đã sang Trung Hoa thời Tây Sơn nay lại trở về nước, mang theo di cốt của vua Chiêu Thống, nguyên tử và thái hậu.

Việc chấp nhận người tị nạn, đi sang Trung Hoa hay trở về An Nam phải nói là rất tiến bộ, cũng không khác gì những chính sách về định cư nạn nhân chiến tranh hay bị đàn áp chính trị trong thời đại chúng ta đang sống ngày nay.

Tài liệu tham khảo

Chiêu Liên (昭槿), *Khiếu Đình tạp lục* (嘯亭雜錄), quyển IX: *An Nam tứ thần* (安南四臣).

Khâm định An Nam kỷ lược, quyển XXV.

Lại Tông Thành (2006). *Thanh Việt quan hệ nghiên cứu*. Quốc lập Đài Loan Sư phạm Đại học.

Lê Quynh (2020). *Bắc hành lược ký* (Nguyễn Duy Chính dịch). Hà Nội: Khoa học xã hội - Nhã Nam.

Nguyễn Duy Chính (2015). *Lê mặt sự ký - Sự suy tàn của triều Lê cuối thế kỷ XVIII*. Hà Nội: Khoa học xã hội - DTBooks.

Quân Cơ Xứ đáng triệp, *Phúc Khang An, Tôn Vinh Thanh tấu*. Càn Long 54 ngày 24 tháng Một. Số hiệu 039343-a, văn kiện 1. Quốc lập Cố cung bác vật viện Đài Bắc.

Trần Khánh Hạo và Vương Tam Khánh (chủ biên) (1986). *Hoàng Lê nhất thống chí*. Việt Nam Hán văn tiểu thuyết tùng san. Đệ ngũ sách. Pháp quốc Viễn Đông học viện xuất bản.

Trương Tú Dân (1992). *Trung Việt quan hệ sử luận văn tập*. “Minh đại Giao Chỉ nhân tại Trung Quốc chi cống hiến”. Đài Loan: Văn Sử Triết